

Tin Turković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

20. 7. 2006.

Ikonografska interpretacija sarkofaga s kabirima iz Arheološkog muzeja u Splitu

Ključne riječi: umjetnost kasne antike, kult kabira, ikonografija

Key words: Late Antique art, cult of Kabiri, iconography

Rad je pokušaj interpretacije prikaza na jednom nedovršenom kasnoantičkom sarkofagu iz Arheološkog muzeja u Splitu. Cilj je rada definirati ikonografiju kulta kabira i valorizirati prikaz na splitskome sarkofagu kao prvi dosada pouzdano identificirani prikaz mističnih božanstava – demona u Hrvatskoj. U radu se ovaj pojedinačni predmet sa svojim prikazima pokušava maksimalno kontekstualizirati prema povijesno-mitološkoj osnovi na kojoj je nastao.

Bogatstvo eksponata izloženih u atriju Arheološkog muzeja u Splitu vješto skriva jedan doista izniman i rijedak ikonografski kuriozitet koji će se u ovome radu biti dodatno obrađen te interpretiran i kontekstualiziran okvirima vremena i prostora njegova nastanka. Ovaj je raspareni sarkofag, sastavljen od dva potpuno različita komada – sanduka i poklopca ostao zapostavljen u dosadašnjim kako analitičkim, tako i sintetičkim radovima na temu kasnoantičkih sarkofaga s prostora Salone. Poklopac na dvije vode s akrotelijima, koji svojim dimenzijama ne odgovara sanduku, izrađen je i od malo tamnijeg kamena negoli sanduk i s jedne strane nosi krizmon, a s druge (tj. prednje) strane natpis s kršćanskom tematikom na grčkome alfabetu. Ovaj je rad usredotočen na ikonografski prikaz na prednjoj strani sanduka sarkofaga, koji ga uistinu čini jedinstvenim u hrvatskim, ali i međunarodnim okvirima.

Opis predmeta

Sanduk je skulpturalno obrađen samo sa svoje prednje strane te je podijeljen u tri polja s većom centralnom tabu-

lom s ansama. Na ansama se uočavaju cvjetni motivi, a na tabuli nikada nisu upisivani natpisi (evidentno nije preklešana). Oba bočna polja sadrže figuralnu reljefnu dekoraciju. Na lijevom bočnom polju (sl. 1) pojavljuje se figura muškog lika u kratkoj tunici i plaštu, s orijentalnom kapom na glavi. Lik je blago nagnut i oslonjen laktom na dugi, zavijeni pastirski štapić, a pored njegovih nogu nalaze se dva životinjska lika, u kojima se može prepoznati pas i bik. Lice samoga lika je u lošem stanju te se ne raspoznaju njegove karakteristike, a isto vrijedi i za niz drugih detalja. Lijevo se polje razlikuje od desnoga i po tome što je prikaz u lijevome polju u gornjem dijelu zaključen s jednom plitko klesanom arkadom. U desnome polju (sl. 2) je prikaz dvaju likova – jedan odrasli a drugi manji, “dječji”. Veći lik, koji dominira poljem, i koji je gotovo frontalno okrenut prema promatraču, odjeven je u kratku haljinu, a na glavi, čini se, ima kapu ravnoga završetka. U desnoj ruci drži oruđe koje svojim oblikom podsjeća na čekić, tim više što se neposredno ispod njega nalazi nejasan prikaz četvrtastog predmeta koji navodi na pomisao da je riječ o nakovnju. Lijeva ruka po-



1. Arheološki muzej u Splitu, lijevo polje na prednjoj strani sarkofaga s kabirima / Archaeological Museum in Split, left field on the front side of sarcophagus



2. Arheološki muzej u Splitu, desno polje na prednjoj strani sarkofaga s kabirima / Archaeological Museum in Split, right field on the front side of sarcophagus

navlja pokret desne, a predmet u njoj teško je raspoznatljiv. Potrebno je, međutim, konstatirati da i tu postoji naznaka nekoga atributa. Lik "stoji" u raskoraku s blago povijenim koljenima te čitava figura ostavlja dojam da lebdi. Rustično obrađeni dijelovi fizionomije daju mu dodatnu, gotovo grubu težinu. Crte lica jednako su neraspzotnljive kao i na liku prikazanom u lijevome polju. Manji (dječji?) lik svojom pozom djelomično ponavlja pozu većega lika, a odjeven je u sličnu, malo kraću haljinu. Kompozicijski je gotovo potpuno odvojen od većega lika te izgleda kao tek jedan od atributa pridodanih glavnome liku. Jedina poveznica između dvije figure je ruka manjega lika ispružena prema većemu. Na identičan su način, adicijom atributa, u prizor inkorporirani i zagonetni i teško čitljivi oblici u gornjem lijevom dijelu polja. Riječ je, naime, o pravokutnom obliku zatvorenom s tri strane, unutar kojega se nalaze tri vertikalne ušiljene forme. Potrebno je naglasiti da je, s obzirom na to da je evidentno riječ o nedovršenom djelu, dosta elemenata na ovim prikazima ostalo nedorečeno te samim time i nečitljivo (primjerice, vrsta životinja pod nogama figure na lijevome prikazu).

Preliminarna interpretacija prikaza

Već prvi pogled na ovaj sanduk sarkofaga izaziva stanovitu zbnunjenost i kod upućenoga promatrača, s obzirom na doista neobičan odabir ikonografskih shema koje su na njemu zastupljene. Moguće je da je upravo to razlog što ovome komadu nikada nije bila posvećena dovoljna pažnja pa se tako ni ne nalazi obrađen u relevantnim publikacijama u vezi sa zbirkom Arheološkog muzeja u Splitu.¹ Ono što je na njemu zagonetno nije prikaz u lijevome polju koji je relativno lako raspoznatljiv u svojoj temi, već onaj u desnome polju, koji ne samo da je sam po sebi teško čitljiv nego zadaje još veći problem ako ga se pokuša, a što je samo po sebi nužno, dovesti u relaciju s prikazom na suprotnoj strani. Na najpovršnijoj razini čitanja lijevi bismo prikaz mogli odmah identificirati kao pastirsku scenu čije pojavljivanje u zagrobnom kontekstu ne znači nikakav poseban kuriozitet u doba kasne antike. Kada bismo otišli korak dalje, trebali bismo konstatirati da ovaj pastoralni prikaz, s obzirom na orijentalnu nošnju, ali i na pozu (iako nedostaje motiv prekrštenih nogu) i attribute, upućuje na ikonografiju *tugujućeg Atisa*, frigijskog božanstva čija je prominentnost

na području Dalmacije i Liburnije i njena fuzija s autotonom božanstvima već bila predmetom interesa hrvatske povijesti umjetnosti.² Iako se mogu pronaći mišljenja kako upravo kontekst sarkofaga isključuje mogućnost da je riječ o prikazivanju Atisa,³ treba naglasiti da zagrobni kontekst nipošto ne demantira mogućnost ovdje ponuđene interpretacije. Štoviše, argumenti u korist ovakve interpretacije su time jači ako se u obzir uzme zagrobni kontekst u kojem se Atis pojavljuje u *hypogaeumu* blizu Porta Maggiore.⁴ Iako su i geografski i vremenski naš splitski i ovaj talijanski primjer razdvojeni, ipak moramo ustvrditi da su i idejno i ikonografski blisko vezani (sl. 3), te bi možda bilo pogrešno utopiti ovaj naš prikaz u općenitosti zaključivanja o frekvenciji i karakteru pojavljivanja pastirskih scena u kasnoantičko doba. Umjesto toga, dovoljno je likovno usporediti dva primjera da bi se došlo do zaključka da je ovdje vjerojatno riječ o prikazu Atisa – u prilog tome govore poza, haljetak, pastirski štap, simbolika životinje pod nogama itd.⁵ No, ako je na lijevoj polovici sarkofaga doista prikazan Atis, što prikazuje figura na suprotnoj strani? Kako ju je moguće pročitati i vezati u idejnu cjelinu s prikazom Atisa? Osnovno rasuđivanje koje nije bazirano na predznanju nametnulo bi zaključak da je riječ o prikazu scene iz svakodnevnog života pokojnika kojim se promatraču sugerira pokojnikovo zanimanje kovača (u ruci drži čekić, ispod kojeg bi se mogao identificirati nakovanj, a potom prikaz vatre i naposljetku manji lik koji bi mogao biti šegrt), što i ne bi bilo posebno neobično jer se takovi prikazi učestalo pojavljuju u zagrobnom kontekstu. No, ako bismo pokušali tako čitati ova dva prikaza, uskoro bismo se našli u neprilici jer bismo imali znantan nesrazmjer između simboličke težine dvaju prikaza. Nadalje, nemoguće je naći ni jedan primjer u kojem bi božanstvo poput Atisa bilo svrstano u sličan kontekst sa scenom pokojnikova zanimanja. Nameće se, dakle, zaključak da moramo isključiti mogućnost da je riječ o prikazu pokojnika i njegova zanimanja i preusmjeriti našu pažnju.

Ikonografske je paralele za prikaz u desnome polju uistinu teško naći s obzirom na to da su iznimno rijetke i da sam kult kojemu ovakvi prikazi pripadaju nikada nije bio sustavno obraden, iako su postojali stanoviti pokušaji.⁶ Najbliže paralele koje nam daju na znanje da nema nikakve sumnje da je na sanduku ovog nedovršenog splitskog sarkofaga prikazan par božanstava – demona kabira, mogu se pronaći u numizmatici. U privatnim kolekcijama kasnoantičkih kovanica mogu se pronaći identični ikonografski predlošci koji su difuzijom obuhvatili prostor cijeloga Rimskog Carstva, od Balearskog otočja do antičke Fenikije. Među najljepšim su primjerima ikonografije kulta kabira

novčići s područja Soluna koji mogu poslužiti kao izvrsni predlošci za analizu prizora na sarkofagu. Na svim solunskim novčićima (sl. 4, 5, 6), a mnogi od njih kovani su u doba Septimija Severa, tj. u doba njegove supruge Julije Domne čije ime na sebi i nose, pojavljuje se na reversu prikaz kabira, često i uz pratnju natpisa KABEIROI (sl. 6). Svima je zajednički prikaz jednoga kabira prikazanog u dvije različite varijante – u hramu ili izvan hrama. No, neizo-

3. Tugujući Atis iz hypogaeuma kod Porta Maggiore (iz M. J. Vermaseren, *Cybele and Atis*, Thames and Hudson, 1977, 162) / Grieving Attis from hypogaeum near Porta Maggiore (from M. J. Vermaseren, *Cybele and Atis*, Thames and Hudson, 1977, p.162.)





4. Rimski provincijalni novčić iz doba Septimija Severa, Solun / Roman provincial coin from the time of Septimius Severus

stavno je prikazan u kratkoj haljini s uzdignutim čekićem u desnoj ruci i ritonom u lijevoj ruci, gologlav ili razbarušene bujne kose. U prikazima u kojima kabir stoji u hramu izostavljen je maleni kružni oltar ili *cista mystica* cilindričnog oblika s faličkim oblicima koji su položeni na ili u nj. (sl. 5) Poza kabira na ovim novčićima vidljivo je bliska pozi figure na splitskome sarkofagu – tu su i raskorak, raširene ruke u kojima su atributi božanstva i frontalnost. Nadalje, oblik koji se na splitskom sarkofagu nalazio neposredno ispod čekića sada bi mogli prepoznati kao posve reducirani prikaz malenog oltara ili *capse*, iako su na splitskom prikazu pomiješane strane pa se čekić zatekao u kabirovoj desnoj ruci, a pretpostavljeni riton u lijevoj ruci. Poredak bi, naravno, trebao biti obratan s obzirom na to da se iz ritona lijevala žrtva ljevanica, iako je moguće da je zamjena bila namjerna s obzirom na pojavljivanje manjega lika i s obzirom na obred purifikacije koji je bio blisko povezan sa štovanjem kulta kabira.⁷

Na posve suprotnoj strani antičkoga svijeta, na Balearima, moguće je naći drugu varijantu prikazivanja kabira, i to ponovno na kovanicama. (sl. 7, 8) Svi su novčići toga tipa datirani na kraj 2. i početak 1. st. pr. Kr. Kabir je na njima prikazan potpuno frontalno, čučeci u snažnom raskoraku. Sada se čekić nalazi u desnoj ruci, kao i na splitskom prikazu, dok u lijevoj ruci božanstvo drži zmiju, a ne riton. Potrebno je naglasiti da je zmija (dodatno s krestom) jedan od učestalih simbola kabira, što je uočljivo i na novčiću sa

Sicilije. (sl. 9) Da bi se razjasnilo značenje prikaza zmije, čekića i ostalih elemenata na prikazu, potrebno je detaljnije razjasniti iznimno kompleksnu povijesno-mitološku pozadinu kulta kabira. Ipak, ovdje treba konstatirati da su prikazi s Baleara ikonografski srodni sa solunskim prikazima, pa tako i sa splitskim, što se lako uočava u odabiru atributa, odjeće i poze.

O kultu kabira

Kao što je već rečeno, povijesno-mitološka pozadina ovoga misterijskog kulta je veoma kompleksna a dosadašnje su znanstvene obrade često vrlo kontradiktorne ili površne, što se može pripisati nedostatku pouzdanih informacija, proisteklom iz same prirode misterijskoga kulta koji je inicirane obvezivao strogim zavjetom šutnje.⁸ To je rezultiralo jednom nejasnom mozaikalnom slikom o kultu sastavljenom od mnoštva informacija i dezinformacija. Predmet proučavanja postaje još složeniji ako se u obzir uzme da se kult proširio u niz lokalnih i regionalnih inačica, stapajući se s lokalnim božanstvima i modificirajući se imenom i atributima prema zahtjevima sredine. C. Kerényi najjasnije izvlači mitološku osnovu priže o Kabirima⁹ te ih imenuje kao sluge Magne Mater. Oslanja se na Strabonovu *Geografiju* kao izvor o imenu i porijeklu kabira, posebno onih štovanih na Samotraci, na koju su prema legendi stigli iz Frigije te su nazvani po planini Kabeiros u Berkyntiji. No, Herodot u svojim *Povijestima* drukčije interpretira porijeklo kulta



5. Brončani novčić iz doba Gordijana III, Solun / Bronze coin from the time of Gordian III, Thessaloniki

te ga objašnjava kao stečevinu koju su stanovnici Samotrake preuzeli od Pelazga.¹⁰ Kerenyi nam prenosi i mišljenje Diodora Sicilskog koji je smatrao da su kabiri *Idaioi Daktyloi*¹¹ koji su stigli na Samotraku iz Frigije, gdje su na tajni kult preobratili stanovnike. Mogle bi se ovim teorijama o porijeklu pridodati i mnoge druge teorije iz antičkog doba poput teorije da je sama Majka bogova svoje sinove smjestila na otok Samotraku i sl. Bez obzira na nijanse u ovim mitovima, jasno je da je što se tiče štovanja kabira, riječ o izuzetno starom kultu čije korijene i svi antički autori vide u prethelenskim civilizacijama. I sama etimologija imena božanstava to potvrđuje. Iako etimologija riječi (Kabeiroi) ostaje nejasna, ponudena su neka znanstvena objašnjenja. Jedno objašnjenje je i to da je riječ preuzeta iz lemnejskog jezika,¹² što je moguće jer je Lemnos, pokraj Samotrake, bio drugo najjače mjesto štovanja kabira te je polagao pravo na vlastite mitove o porijeklu kabira.¹³ Drugo se objašnjenje može tražiti u semitskim korijenima riječi kabir, što znači velik ili hebrejske riječi *gibborim*, što znači veliki.¹⁴ Ponudena su bila i druga objašnjenja, primjerice hetitska riječ *habiri*, pljačkaši ili sumerskog izraza za bakar – *kabar*, a paralele su tražene sve do prostora Indije. Ne treba, ipak, zaboraviti ime već spomenute planine Kabeiros u Maloj Aziji, koja je i u antičko doba bila inkorporirana u priču o kabirima, ali je bila i blisko povezana s frigijskim mitom o Majci bogova. U antičko doba kabiri su s obzirom na mjesto štovanja dobivali i razna imena pa su ih tako na Lemnosu

nazivali i *Hephaistoi*, u pluralu, dok su ih na Samotraci nazivali *theoi megaloi* (veliki bogovi) ili jednostavno *theoi* (bogovi).¹⁵ Prema svemu ovome, nameće se zaključak da su ova božanstva evidentan preostatak naslijeđen od starijih matrijarhalnih kultura brončanog doba (npr. na Lemnosu i Samotraci), bez obzira da li naše istraživanje započeli od etimologije njihova imena ili istražujući sve varijante mita.

Jednako je složeno i pitanje o broju ovih božanstava. Na Samotraci, otoku posvećenom Majci bogova, tj. Magni mater, u njihovu najvećem svetištu, štovana su četiri kabira pod imenima Aksiokersa, Aksieros, Aksiokersos i Kadmilos.¹⁶ No, ni ovdje se razni autori ne slažu o imenima, genealogiji i prirodi ovih četiriju božanstava. Ipak, znamo da su ih Grci poistovjetili sa svojim bogovima – Demetrom, Perzefonom, Hermesom i Hadom, te da su bili blisko povezani s temom smrti i zagrobnog života.¹⁷ Oni su htonična božanstva izrasla iz zemlje, ali ujedno predstavljaju i kozmička božanstva, personifikacije zemaljske i nebeske vatre. Oni su bića koja su ljudima podarila vještinu metalurgije, intelekt i razum. Stvaraju i upravljaju godišnjim dobima, zaštitnici su zemaljskih poslova. Bez obzira gdje se javljaju – na Samotraci, Lemnosu, Tebi, Solunu, Frigiji, Troji, Siciliji ili Balearima, oni su uvijek povezani s vatrom. Ono što je već bilo spomenuto u slučaju Lemnosa, vrijedi i za sve ostale lokalitete gdje se pojavljuju svetišta kabira, a to je da su ona uvijek povezana za seizmički aktivnim područjima.¹⁸ U određenim varijantama legendi o kabirima (pa tako i



6. Brončani novčić, 1–3. st. po Kr., Solun / Bronze coin, 1–3. ct. AD, Thessaloniki

onim feničkim, izraelitskim i grčkim) pridaju im se razne uloge i osobine pa tako oni postaju obdaritelji ljudskoga roda koji su ljudski rod upoznali s astronomijom, arhitekturom, zemljoradnjom, vinogradarstvom, geometrijom i mnogim drugim vještinama.¹⁹ Kako god bilo, u svim kulturama i civilizacijama u kojima se štuju, oni su djelomično božanska, a djelomično demonska – posrednička bića koja su utjelovljenje stvaralačkog primordijalnog principa – oni su personifikacija prirodnih sila.

Samotračka se, dakle, zakletva polagala u ime četvero kabira. Na prvome je mjestu u samotračkom kultu bila Aksiokersa, koja je fuzionirana s Demetrom (drugdje s Artemidom), iako se u njejoj pozadini krije ideja Magne Mater, tj. kraljice i vladarice.²⁰ A. Fol uvjerljivo rekonstruirao sve simboličke aspekte kulta kabira pa tako navodi da je svakome kabiru bio pridodan njegov simbolički broj ili niz brojeva, boja, niz tonova, tvar, prikaz, plesni pokret, instrument i funkcija. Aksiokersi su tako bili pridijeljeni brojevi od jedan do četiri, koji su trebali simbolizirati samozačeće, počinak, trudnoću i rođenje sina. Njezina je boja crna, njezina tvar je planina, a tonovi re – mi – fa – so. Od glazbala namijenjen joj je timpan, a uloga joj je kozmogonijska. Ostale kabire na Samotraci Fol identificira drukčije nego prethodno navedeni izvor. Iza Aksierosova imena on prepoznaje Kabira-Sina poistovječenog s Dionizom, čiji su sveti brojevi 5, 6 i 7 i čija je simbolika dovođenje u pokret dvije hemisfere i održavanje njihova neprestanog kretanja.

Njegovi su simboli vatreno-solarni materijal i zlato. Njegova je funkcija da umre u svetome braku s Majkom bogova, oplodi špilju-utrobu svojom krvlju i ponovo se rodi obnovljen u sljedećem kozmičkom ciklusu. Ono što je zanimljivo, a što ozbiljno potiče pitanja oko ovakvog Folova prepoznavanje Dioniza u liku Aksierosa, jest priča koja potječe s područja Tebe,²¹ a koja govori o samo dva kabira koji ubijaju trećega, tj. svojega brata, te ga pokapaju u podnožju Olimpa. No, ono što je važnije u istoj priči jest da ista dva brata donose košaru s Dionizovim falusom u svoje svetište. Većina se znanstvenika koji su se bavili ovom temom slaže da ovaj misterijski Dioniz-Zagrej iznimno podsjeća na Atisa kao pratitelja Demetre-Kibebe. U načelu, dogodilo se spajanje mita o Dionizu-Zagreju²² s kabirskim mitovima, iako je cijela priča o Zagreju, bez obzira na sve njezine inačice koje se pojavljuju na različitim dijelovima Egeja, prožeta istim motivima i sličnim smislom kao kabirske legende – od njegove uloge u podzemnom svijetu kao purifikatora, do Zagreja kao simbola smrti i uskrsnuća u novom životu. Dok H. Blavatski u Titanima iz priče o Zagreju prepoznaje kabire, C. Kerényi, suprotno, naglašava kako ovakav lik Dioniza-Zagreja ima mnogo zajedničkoga s Adonisom i Atisom. Dijete rođeno u svetome braku je Aksiokersos, prema Folovu mišljenju poistovječen s Aresom/Orfejem/Zalmoxisom, te se i prikazuje kao dijete. On je personifikacija snage vjere i besmrtnosti, a njegova funkcija obuhvaća samožrtvovanje kako bi se postigao novi život “s one druge stra-



7. Novčić s Balearskog otočja, Ebusus; datiran na kraj 2. ili početak 1. st. pr. Kr. / Coin from Balearic islands, Ebusus; end of 2. or the beginning of 1 ct. BC

ne”. No, četvrti kabir, Kadmil, još je veća zagonetka te ga Fol ni ne pokušava interpretirati. Kako god bilo na Lemnosu, je on otac svih ostalih kabira i kabirskih nimfi, no nije jasno da li i na Samotraci ima istu ulogu. Jedino C. Kerényi povlači paralele između Kadmila i velikog i moćnog Korybasa iz koribantskog kulta koji je bio štovan kao veliki i mali Korybas te je i njegov odnos spram Majke bio držan u najvećoj tajnosti.

Da se vrlo rano samotrački kult kabira počeo miješati s drugim misterijskim kultovima, poput eleuzinskoga, govori i tzv. “Ksantipov grafit” iz 5. st. pr. Kr., koji spominje sedam imena božanstava koja uključuju eleuzinsku trijadu povezanu sa četiri samotračka kabira.²³ Fol pretpostavlja da su se ova fuzija i ostale njoj slične zbivale na općoj podlozi orfičkih vjerovanja²⁴ te da ih u osnovi sve povezuje zajednički oblik inicijacijskog zaklinjanja htoničnim božanstvima koje bi se najbolje moglo opisati kao bacanje čari i uroka. No, za buduću razvoj kulta možda je još i bitno jedno preklapanje kultova koje se opet može pratiti na primjeru Samotrake, ali i na drugim mjestima kako nam prenosi Pauzanija.²⁵ To je spajanje kulta lakonskih blizanaca Dioskura, tj. Kastora i Polideuka (lat. *Polluxa*) s kultom kabira. L. R. Fernell²⁶ smatra da se ono zbilo negdje nakon 3. st. pr. Kr., ali ne nalazi očiglednih razloga za takvu fuziju kultova, tim više što ne nose ni približno slične epitete, osim onog najjednostavnijeg da je putem analogije broja uspostavljena relacija između mita o dva kabira s mitom o dvojci junaka

blizanaca.²⁷ Jednako tako objašnjava da je funkcija zaštitnika-spasitelja na moru upravo ovim putem prenesena s kulta Dioskura na kult kabira, iako su kabiri s Lemnosa kao potomci morskog boga Proteja već odavno imali istu funkciju, dok su Dioskuri od kabira preuzeli ponegdje ime *theoi megaloi* te poveznicu s Demetrom. Ikonografski, međutim, dva kulta ostaju potpuno različita. Dioskuri su, naime, ikonografski mnogo bliži naoružanim i ratničkim frigijskim Koribantima ili kretskim Kuretima, a ne kabirima koji zadržavaju svoje stare simbole koji naglašavaju njihovu povezanost s pomorstvom i metalurgijom.

Osim svetišta na Samotraci i Lemnosu, važno je mjesto štovanja bilo i svetište koje se nalazi nedaleko od Tebe, a čitajući Pauzaniju,²⁸ koji nam čak donosi ime i porijeklo osobe koja je kult kabira donijela u Tebu²⁹ možemo zaključiti da se kult kabira veoma rano proširio s otoka na Beotiju i Trakiju.³⁰ Pauzanijeva priča o kultu kabira³¹ u Tebi mogla bi se povezati s legendom o Kadmu, osnivaču grada Tebe, čije ime podsjeća na kabirskog Kadmila. W. Burkert smatra da nas prisustvo Demetre Kabeire i imena Prometej upućuje na to da su kabiri i ovdje zamišljeni kao kovači poput kabira s Lemnosa, Hefestovih sinova.³² Kao i u Tebi, kult je bio snažan i u Makedoniji, posebno u Solunu, gdje se baš kao i u Tebi naglašavala priča o fratricidu i priču o Dionizu-Zagreju. Prema ikonografiji na već spomenutim novčićima, iako kasnoantičkim, možemo zaključiti da je solunsko štovanje kabira vjerojatno importirano iz Tebe ili s Lemnosa.

1



8. Novčić s Balearskog otočja, Ebusus; datiran na kraj 2. ili početak 1. st. pr. Kr. / Coin from Balearic islands, Ebusus; end of 2. or the beginning of 1 ct. BC

Obuhvaćanje punog geografskog, kronološkog i mitološkog obujma kabirskog kulta iziskivalo bi kudikamo opširniji rad kako bi se obradili i ostali sinkretizmi s lokalnim božanstvima u mnogim regijama mediteranskoga bazena te niz mitova poput onog o Argonautima koji su povezani s kabirima pa se pametnijim čini zadržati na ovim danim osnovama uz još nekoliko riječi o kultu u rimsko doba. Popularnost se, naime, Kabirskih misterija posebno povećala upravo poradi interesa Rimljana za njih. Brojni vojni i civilni uglednici, pisaci i političari bili su inicirani u kult, a među njima i Ciceron, Varon i ini. Štovanje kabira očito je transplatirano na tlo Italije zajedno s mitom o Eneji koji sobom donosi i nasljedovane bogove. Ovdje treba naglasiti da je i Troja, pored već navedenih mjesta, bila snažan centar kabirskog kulta.³³ Po legendama, Eneja je na putu od Troje do obala Sicilije i Italije zastao na otoku Samotraci i tu je поблиže upoznao kult kabira.³⁴ Uskoro su kroz mitove kabiri bili donekle pomiješani s penatima te ih se često u općoj konfuziji shvaćalo u istome kontekstu s penatima kao praoce rimskoga roda.³⁵ Do Augustova doba kult kabira se već bio stopio s Kapitolijskom trijadom. Kult se nadalje transformirao u doticaju sa stoičkom filozofijom, koja je u njega usadila svoje koncepcije o nastanku svijeta te ga je pretvorila u dualističko vjerovanje po kojem jedan kabir muškoga spola predstavlja nebo, dok je drugi, ženskoga spola, predstavljao zemlju, no često se ovome paru ipak priključuje i Kabir koji predstavlja Um. Kao trijada poistovječeni su s Jupite-

rom, Junonom i Minervom.³⁶ Mogle bi se povući i paralele između lara i kabira s obzirom da imaju istoga oca (Hefest-Vulkan) te su i jedni i drugi rođeni od majke nimfe i imaju slične zaštitničke uloge. U doba kasne antike demoni-božanstva dobili su novu važnost s obzirom na širok dijapazon sinkretističkih procesa te su dobili i nove konotacije koje najbolje objašnjava P. Brown.³⁷

Završna interpretacija prikaza

Nakon preliminarne analize prikaza i nešto boljeg uvida u opće karakteristike kulta kabira doista nije teško ustanoviti sve poveznice između splitskoga prikaza i misterijskoga kulta. Atribut poput čekića savršeno je u skladu sa solunskim, lemnoskim i tebanskim štovanjem Hefestovih sinova, božanstava-kovača, zaštitnika nebeske i zemaljske vatre. Jednako tako možemo prepoznati neobične oblike u gornjem lijevom dijelu prikaza kao plamičke, čije nam prikazivanje dodatno usmjerava pažnju prema kultu kabira. Ono što na splitskome prikazu nedostaje jest falički oblik koji se javlja na solunskim novčićima, a koji je prikaz Dionizova-Zagrejeva falusa, koji je prema legendi donesen u hram kabira. Ne treba, međutim, zaboraviti da je ovdje ipak riječ o provincijalnom kasnoantičkom radu, radenom nesigurnom rukom, koja vrlo vjerojatno nije bila upućena u nijanse ikonografije kulta. Mogući nedostaci mogu se jednako pripisati i nedovršenosti sanduka. Pojavljivanje manjeg lika može se razjasniti na više načina, ali je jasno da je riječ o pet



9. Brončani novčić sa Sicilije, nema datacije / Bronze coin from Sicily, missing datation

o jednome kabiru. Moguće je da dvojica likova predstavljaju, ako ih čitamo na "samotrački način", Aksiososa i Aksio-kersosa kao oploditelja i oplodenika – u tom primjeru obojica sugeriraju obnavljanje životnoga ciklusa i rađanje u novome. No, možemo ih shvatiti i kao jedan prikaz Kadmila, za kojeg je već rečeno da se kao i Korybas često pojavljuje istovremeno u svome odraslom i dječakom liku, ujedno muž i sin majke. Nije isključena ni identifikacija likova kao dva tebanska kabira, od kojih je jedan bio oduvijek percipiran kao dijete. Kako god prepoznali ovu dvojicu kabira, njihovo značenje i funkcija ostaju isti. Oni su vrsta lozinke-simbola, poveznice koja spaja iniciranoga s božanstvom, veza s demonima purifikatorima duža posredstvom kojih se zaziva novi život, "s *one druge strane*". U tom kontekstu ne čudi ni mogući prikaz Atisa u lijevome polju, s obzirom na njegovu simboliku uskrsnuća koja je posve komplementarna sa simbolikom prikaza na suprotnoj strani. Atis kao božanstvo potječe iz istoga izvora kao i kabiri pa nas ne bi smjelo čuditi njegovo pojavljivanje u paru s njima. Treba se podsjetiti da je priča o Atisu dovedena u relaciju s pričom o Dionizu-Zagreju i s njom dijeli mnoge zajedničke elemente pa nije nemoguće da se i na našem sarkofagu desila zamjena identiteta. Dakle, cijela ikonografska cjelina prednje strane ovoga sanduka ima jedinstvenu simboličku podlogu smrti, purifikacije u podzemnom svijetu, pri čemu se zaziva pomoć kabira i uskrsnuća u novome čivotu, posve u skladu s duhom kasne antike kojoj pripada.³⁸ U svjetlu svega

što je rečeno mnogo se logičnijim čini da ovdje nije riječ o motivu tugujućeg pastira u orijentalnoj nošnji, već i zbog same činjenice što bi kroz takvo prepoznavanje nastala inverzija problema o neravnoteži u simboličkoj težini prikaza na dvjema stranama sarkofaga.

Nema sumnje da je naručitelj ovoga sanduka bio iniciran u kult kabira, već i zato što bi bilo nevjerovatno da bi osoba koja nije upoznata sa simbolikom kulta i njegovih protagonista naručila ovakav sarkofag. Ipak, možemo pretpostaviti da je u ovom primjeru riječ o jednoj specifičnoj narudžbi za koju je sam naručitelj pribavio predložak. Zbog čega sarkofag nije nikada dovršen, nikada nećemo doznati. Dodajmo još samo da se naš sarkofag stilski, prema raščlambi polja i motivima, može datirati negdje u doba tetrarhije.

Da bismo valorizirali ovaj sarkofag potpuno, moramo se osvrnuti i na dosadašnja istraživanja o kultu kabira na tlu Hrvatske. Najranije spominjanje kabira u znanstvenom radu u vezi sa spomenikom s područja Hrvatske donosi A. P. Mišura³⁹ koji je obradio votivnu ploču pronađenu u Čitluku, s prikazom dvaju konjanika, u kojima je on vidio prikaz samotračkih kabira. Takvo tumačenje prenio je i P. Selem.⁴⁰ Mišura u svojoj interpretaciji zaključuje da plaketa prikazuje kabire-konjanike koji flankiraju žensko božanstvo. Iako autor spominje kult Tračkoga konjanika, ostaje pri tezi o kabirima. Votivne pločice ovoga tipa s ženskim božanstvom flankiranim s konjanicima u orijentalnoj



10. Olovna pločica s prikazima podunavskih konjanika, tipa Dalj, varijanta A (iz M. Bulat, Spomenici kulta Kabira iz Osijeka, *Osječki zbornik* 22–23, 1997, 25) / Lead votive plaque containing images of "danubian horsemen", type Dalj, version A (from M. Bulat, Spomenici kulta Kabira iz Osijeka, OZ 22-3, 1997, p. 25)

(frigijskoj) nošnji predmet su istraživanja već više od stotinu godina i u znanosti još nije postignut konsenzus o njihovu značenju. Sve hipoteze sakupio je i do sada najbolje obradio D. Tudor u svome kapitalnom djelu na ovu temu.⁴¹ On zaključuje da bi bilo potpuno pogrešno u ovim konjaničkim božanstvima prepoznavati kabira, s obzirom da je evidentno riječ o zasebnim kultovima tračkog i dunavskog jahača, iako je niz autora, među kojima je i M. Abramić, sklon identifikaciji s kabirima, pa potom s Dioskurima.⁴² Tudor razotkriva većinu pogrešaka i zabuna učinjenih u dotadašnjem proučavanju prikaza na pločicama pa tako i Budayevu teoriju o prikazima prema kojoj se Kabiri mogu identificirati po pojavljivanju zvijezda nad glavama konja te likovima koji se nalaze pod kopitima konja, za koje smatra da nisu poraženi neprijatelji nego plivači u moru i još jedna aluzija na samotračka božanstva i temu uskrsnuća koja se otkriva kroz misterije.⁴³ Budaya Tudor svrstava u prvu veliku struju interpretacije Dunavskih jahača kao kabira i Dioskura, zajedno s Antonescuom, Nowotnym, Abramićem, Dolgerom i inima, čije su teze u današnje doba demantirane. Tudor se sam

svrstava u drugu struju zajedno s Chapouthierom, Willom i ostalima, koji pronalaze lokalno dačko porijeklo ovoga kulta, a koji s kultom kabira ima veoma malo zajedničkih elemenata. Poštujući Tudorovu vrlo uvjerljivu argumentaciju, potrebno je osvrnuti se i na identifikacije koje donosi M. Bulat,⁴⁴ u vezi s nekoliko manjih predmeta s područja Donjeg grada Osijeka, među kojima je i jedna olovna votivna pločica tipa Dalj,⁴⁵ s prikazom, kao što smo već ustanovili, tračkih, tj. Dunavskih jahača, a ne kabira. (sl. 10) No, i ostali predmeti kojima se Bulat bavi više sugeriraju ili općenitu povezanost s maloazijskim kultovima, ili su krajnje krhko argumentirani i dovedeni u vezu s Afroditom Kabeiom. Svi elementi poput zmija, polumjeseca, frigijskih kapa, nisu isključivo elementi kabirske ikonografije, kao što smo to ustvrdili. Dapače, pojedini, primjerice frigijske kape, ni ne spadaju u ikonografiju ovoga kulta. Ni predmet br 9. – prizmatični blok od pješčenjaka s rustikalnim reljefima cara, Viktorije i konjanika (sl. 11), za koji Bulat sam kaže da djeluje kao "krajnje degenerirani izdanak prikaza na olovnim pločicama podunavskih konjanika"⁴⁶ ne može se na temelju samoga pojavljivanja dvaju konjanika i natpisa



11. Prizmatični blok od pješčenjaka s rustikalnim reljefima dva božanstva s konjima, cara i Viktorije (iz M. Bulat, Spomenici kulta Kabira iz Osijeka, *Osječki zbornik* 22–233, 1997, 26) / Prismatic stone block with rustical reliefs of two deities with horses, emperor and Victoria (from M. Bulat, Spomenici kulta Kabira iz Osijeka, *OZ* 22-3, 1997, p.

IERI (Sveti) dovesti u vezu s kabirima. Sama ideja kabira konjanika potpuno je nezamisliva s obzirom na sve karakteristike njihova kulta, kao što je već rečeno i ilustrirano potvrđenim primjerima kabirske ikonografije na novčićima. Natpis IERI je, suprotno, toliko općenit da bi se mogao odnositi na bezbroj stvari.

* * *

Nakon ovakvog kratkog pregleda povijesti kulta kabira, interpretacije splitskih prikaza i pregleda dosadašnjih otkrića na ovu temu na prostoru Hrvatske, moglo bi se zaključiti da je ovaj splitski prikaz jedini za koji je moguće dati čvrste argumente da je riječ o prikazu kabira. Njegova jedinstvenost na ovim prostorima daje mu dodatnu vrijednost te poziva na analizu i moguće identificiranje sličnih prikaza, dosada još neobrađenih ili zapostavljenih. Jednako tako, ovakva identifikacija jedne ikonografske sheme omogućuje smanjenje mogućih pogrešaka u prepoznavanju i interpretaciji brojnih predmeta koji su do sada, čini se, bili povezivani s kultom kabira, koji s njima nije imao gotovo ništa zajedničko. Interpretacija dana u ovome radu je samo načelna i moguće ju je produbiti i doraditi kako bi se

obuhvatili i mnogi ovdje preskočeni aspekti ikonografije kulta, no njena je namjera bila uputiti na tek osnovna obilježja jedne do sada zapostavljene ikonografije.

Bilješke

¹ N. Cambi, *Arheološki muzej u Splitu*, Vodić, Split 1973.

² N. Cambi, Silvan – Atis, primjer kulturnog sinkretizma, *Diadora* 3, Zadar 1968; P. Selem, *Izidin trag*, Split 1997. i niz drugih autora

³ N. Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Književni krug, Split 2005, 104: Cambi smatra da nema ikonografskog opravdanja da se prikazi orijentalnih pastira interpretiraju kao Atis. No, Cambi se osvrće samo na primjere na kojima se javljaju dva pastirska lika pa je stoga i razumljivo da ne može biti riječ o dva Atisa. Na splitskom se sarkofagu ne pojavljuju dva pastira pa naše razmatranje očito ostaje izvan Cambijeve teorije.

⁴ M. J. Vermaseren, *Cybele and Atis: the myth and cult*, Thames and Hudson, London 1977, 55–56. Autor interpretira otkrića u podzemnoj građevini otkivenoj tijekom Prvog svjetskog rata na čijem se stropu nalaze četiri prikaza tugujućeg Atisa. Ustvrdjuje da je hipoteza o sepulkralnoj namjeni građevine točna te ističe da Atis u danome kontekstu služi kao svojevrsni vodič preminule duže prema besmrtnosti.

⁵ Na splitskom prikazu od standardnog načina prikazivanja Atisa odstupa i oblik kape – ovdje lik na glavi nosi koničnu kapu tj. "pilos" koji se vrlo često pojavljuje na glavama likova na aversima novčanica s prikazima kabira. No, nikad na glavama likova na reversu. Možda se može pretpostaviti da je ikonografija kabira imala i jak utjecaj na oblikovanje prikaza u lijevome polju. Može se isključiti mogućnost da je i u lijevome polju prikazan još jedan kabir.

⁶ E. R. Witt, *The Kaberoi in Macedonia*, Institute for Balkan Studies, Sofija 1977.

⁷ A. Fol, *Orphica Magica I*, Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kl. Ohridski", Sofija, 2004, 217–218; autor donosi zaključke, na temelju opisa i analiza svetišta kabira na Delosu, Ibroisu i u Tebi koja se nalaze u blizini rijeka i izvora, da je inicijacijski ritual u kult kabira imao misterijsko-purifikacijski karakter. Prenosi mišljenje R. Parkera da je purifikacijski ritual bio obavljan mješavinom vode i krvi. Parker nalazi analogije i u drugim misterijskim kultovima te dodatne argumente u atenskoj praksi purifikacije upravo takvom mješavinom. S mitološke strane, kabiri su povezani s ritualom purifikacije pričom o purifikaciji Hekate. "U njenoj ulozi glasnika vjerovalo se da je Hekata kći Here i Zeusa. O njoj se pričalo da je ukrala majčinu pomadu za uljepšavanje i predala ju Europi, Herinoj rivalici. Kada je Hera htjela ovu kazniti zbog toga, ona je prvo pobjegla u postelju žene na porodu, pa u pogrebnu povorku, i naposljetku u podzemni svijet gdje su je purificirali kabiri." (prijevod autora, C. Kerényi, *The Gods of the Greeks*, Thames and Hudson, London 1951, 60–61).

⁸ A. Fol, n. dj., 170–171: Autor objašnjava zavjet šutnje kao dio inicijacijskog rituala te naglašava strogost u pridržavanju zavjeta upravo na primjeru inicijacijske zakletve kulta kabira u njihovu svetištu na Samotraci.

⁹ C. Kerényi, n. dj., 86–88.

¹⁰ "...Posebnost, pak, koju oni uočavaju na svojim kipovima Hermesa nisu preuzeli od Egipćana već od Pelazga; od njih su ju prvi Atenjani usvojili i potom je od Atenjana prešlo na ostale Grke. Naime, upravo u vrijeme kada su Atenjani ulazili u helenski korpus Pelazgi su došli kako bi s njima živjeli u njihovoj zemlji... Tko god je bio iniciran u

misterije kabira shvatit će na što mislim. Samotračani su dobili ove misterije od Pelazga koji su, prije nego što su otišli živjeti na Atiku, bili stanovnici Samotrake i usadili su svoje vjerske ceremonije u stanovništvo. Atenjani su potom, a bili su prvi među Grcima koji su na ovakav način izraživali svoje kipove Hermesa, naučili prakse od Pelazga..." (prijevod autora, Herodotus, *Histories*, 2.51, Worldsworth Classics of World Literature, 1996.).

¹¹ Tzv. Idski prsti, mitski sluga Majke bogova, tj. Reje (u Maloj Aziji zvane *Meter oreia*, u Frigiji *Matar Kubile* – odnosno Kibela) nastali iz zemlje pri božičnim trudovima i nazvani po planini Idi na Kreti, jednom od mitskih mjesta rođenja. Često su pomiješani s Kuretima i Koribantima. To je najbolje ilustrirano u Strabonovoj *Geografiji* (prijevod autora, Strabo, *The Geography: in eight volume*, 10.3.7. i 10.3.9, Harvard University Press).

¹² H. Blavatski, *Timeless Kabiri*, *Theosophy*, Vol. 52, No. 2, December, 1963, 43 i 50; Research Report – Samothrace 2004: Samothrace – Sacred island of the "Great Mother", Amazon Research Network, Athens 2004, 4. u ovome arheološkom izvješću javlja se i podatak o nalazima natpisa na Samotraci pisanih grčkim alfabetom, ali na nepoznatome jeziku, za koji se pretpostavlja da je bio *lingua sacra* kabirskih misterija. Nije još razjašnjeno je li riječ o jeziku matrijarhalnih starosjedilačkih kultura ili poslije pridošlih Pelazga. H. Blavatski napominje da se pojedini izrazi iz toga jezika još mogu prepoznati u napjevima posvećenim kabirima na području Indije i Tibeta.

¹³ Na Lemnosu, otoku poznatom po vulkanskim erupcijama, kako priču prenosi pjesnik Pidar, kabire smatraju djecom Hefesta i nimfe Kabire, kćeri morskoga boga Proteja. Prvorodeni kabir bio je Kadmil, koji je potom začeo tri ostala kabira, ali i tri kabirske nimfe. Kabiri su na Lemnosu shvaćeni kao Hefestovi pomoćnici, i to posebno u svetkovinama posvećenima vatri i metalurgiji, koje su se održavale svake godine i trajale devet dana. "Akusilaj, Argivac, naziva Kadmila Kabeirininim i Hefestovim sinom, i Kadmila ocem triju Kabira, a ove ocima Nimfi koje su zvane Kabeiridesinom" (prijevod autora, Strabon, n. dj., 10.3.19–21).

¹⁴ H. Blavatski, n. dj., 43.

¹⁵ C. Kerényi, n. dj., 86–88.

¹⁶ C. Kerényi, n. dj., 87; A. Fol, n. dj., 191, i niz drugih autora.

¹⁷ Research Report – Samothrace 2004: Samothrace – Sacred island of the "Great Mother", Amazon Research Network, Athens 2004, 2; C. Kerényi, n. dj., 87: autor prenosi priču iz djela anonima iz kruga Apolonija Ročanina.

¹⁸ H. Blavatski, n. dj., 50.

¹⁹ H. Blavatski, n. dj., 47.

²⁰ A. Fol, n. dj., 182.

²¹ C. Kerényi, n. dj., 86.

²² "Prema tradicionalnim mitovima, Dioniz je bio sin najvišeg boga Zeusa i tebanske kraljevine Semele. Nasuprot tomu, Zagreja-Dioniza smatrali su sinom Zeusa i boginje Demetre, ili Zeusa i Demetrine kćeri Perzefone. Kad se rodio, sakrio ga je njegov otac Zeus, bojeći se osvete svoje žene Here, u spilju na kretsnoj gori Idi, na kojoj je i sam nekoć odrastao, i povjerio njegov odgoj tamošnjim gorskim

demonima, kuretima. Otuda je Zagrej dospio vrlo složenim putem u legendu o svojoj nasilnoj smrti i uskrsnuću. Trebao je, navodno, prema Zeusovoj volji vladati na nebu, ali su ga titani, prema predaji, po nagovoru Zeusove žene Here, ubili i iščupali mu srce. Njegovo je srce u pravi čas uspjela pronaći boginja Atena i dok je još kucalo donijela ga Zeusu koji mu ga je retransplahirao i Zagreja ponovo oživio. No, njegova se ličnost pritom na neki način podvojila. Dioniz je ostao bog na zemlji, Zagrej bogom podzemnog svijeta, gdje dočekuje duže umrlih i pomaže im da pred Hadom prođu presudni postupak očišćenja.... Zagrejev su kult osobito njegovali pripadnici mističnog vjerskog učenja, orfici, koji su u njegovoj smrti i uskrsnuću vidjeli simbol uskrsnuća čovjeka za nov i ljepši život." (V. Zamarovsky, *Junaci antičkih mitova*, Školska knjiga, Zagreb 1985, 337)

²³ Hemberg, *Die Kabiren*, Almqvist, Upsala 1950, 288.

²⁴ A. Fol, n. dj., 200.

²⁵ "Amfičani održavaju svetkovinu u čast takozvanih Mladića upravljajuća. Koji su to bogovi Mladići upravljajući, o tome se priče ne slažu. Neki tvrde da su to Dioskuri, drugi da su to Kureti, a treći, koji smatraju da bolje znaju, kažu da su to Kabiri." (Pauzanija, *Vodič po Heladi*, "Logos", Split 1989, 10.38).

²⁶ L. R. Fernell, *Greek hero cults and ideas of immortality*, Elibron classics, 2001, 341.

²⁷ "Nije nužno mučiti se oko ove poteškoće jer je najjednostavnije rješenje najočiglednije. Osim što su i jedni i drugi u paru, nije postojalo ikakve podudarnosti između lakonskih blizanaca i tajnovitih božanstava sa Samotrake u pogledu imena, mita ili zamišljenih osobnosti. No, kasniji Grci koji su pali pod utjecaj ovih drugih trebali su ta božanstva kao zaštitu u opasnim predjelima Egeja i stoga su ih usvojili prvenstveno kao 'spasitelje' od opasnosti na moru. Iako su njihovi vlastiti Dioskuri odavno već ispunjavali takvu funkciju i također su bili par; približavanje je, stoga, bilo neizbježno, i to lakše što je prosječni Grk bio krajnje neupučen tko su i što su kabiri u biti izvorno predstavljali... Kasnija svjedočanstva kulturne fuzije su jasna i vrlo česta. Na Delosu je hram posvećen kabirima u helenističko doba, a svećenik je nazvan 'Dioskur kabir'. Na taj način su stara nedefinirana samotračka božanstva kompletno transformirana i helenizirana." (prijevod autora, L. R. Fernell, n. dj., 342.).

²⁸ "Ako ideš dalje dvadeset i pet stadija odatle, dolaziš do gaja Demetre Kabirijske i Kore. U njega mogu ući upućeni u misterije. Neka mi radoznali ljudi oproste moju šutnju o tome tko su ti kabiri te koji se obredi njima vrše u čast i u čast Majke. Ali ništa me ne priječi da svima kažem što Tebanci pričaju o početku tih obreda. Oni pričaju da je na tome mjestu negda bio grad čiji stanovnici su nazvani Kabiri, da je Demetra došla Prometeju, jednom od kabira, i Eteju, njegovu sinu, i da im je povjerila nešto. Što je ona njima povjerila, i što se s tim dogodilo, samtrao sam da mi to nije dopušteno napisati, ali u svakom slučaju dar Demetre Kabirima je upućivanje u tajne obrede. U vrijeme kad su Epigoni navalili i zauzeli Tebu, Argivci su istjerali Kabire i obredi su za neko vrijeme bili prekinuti. Ali oni dalje navode da su kasnije Pelarga, kći Potnijeja, i njen muž

Ismijad ponovo oživjeli misterije, ali su ih premjestili na mjesto zvano Aleksijar...Kad je Aleksandar poslije pobjede samu Tebu i čitavu tebansku vojsku popalio, neki Makedonci ušli su u svetište Kabira budući da je ono bilo u neprijateljskoj zemlji, ali su uništeni gromovima i munjama s neba" (Pauzanija, n. dj., 9.25).

²⁹ "Metap je naime izvršio veliko dotjerivanje svetkovina misterija. Metap je rodod Atenjanin, stručnjak za misterije i sastavljač svakovrsnih žrtvenih obreda. On je i Tebancima uredio misterije kabira..." (Pauzanija, n. dj., 4.1).

³⁰ Arheološka iskopavanja koja su započeta potkraj 19. stoljeća potvrđuju da je svetište postojalo još u arhaisko doba.

³¹ Treba uočiti da je za razliku od ostalih antičkih autora koji donose podatke o broju kabira, Pauzanija jedini koji govori o plemenu, tj. narodu Kabira.

³² W. Burkert, *Greek religion*, Harvard University Press, 1985, 248.

³³ H. Blavatski, n. dj., 48.

³⁴ J. A. Hild, *La Legende d'Enee avant Virgile*, Paris 1883, 57.

³⁵ J. A. Hild, n. dj., 82.

³⁶ Vidi: *Imago Mundi dictionaire* – <http://cosmovisions.com/index.html>

³⁷ "Od posredničkih bića demoni su postali aktivni izvor svega lažnoga i iluzije među ljudima. Oni su davali dramatični intenzitet dvojbama o tome da li nebo i zemlja mogu biti sjedinjeni i učinili su te dvojbe trajnom sastavnicom kasnoantičkoga svijeta. Démoni su predstavljali red koji je bio daleko od savršenstva, moglo bi se reći da su bili 'izvanredna' bića. Njihova je prisutnost u 'zemaljskim' područjima uvodila stalni element posredništva i konfuzije u jasnu strukturu koja je pravomoćne posrednike povezivala s njihovim nebeskim izvorom." (prijevod autora, P. Brown, *The Making of Late Antiquity*, Harvard University Press, 20).

³⁸ "Stoga, s demonima, kasnoantiki se čovjek našao okružen nevidljivim društvom koje je s njim dijelilo sve nelagode i tenzije njegova vidljivog svijeta." (prijevod autora, P. Brown, n. dj., 21).

³⁹ A. P. Mišura, *Colonia – Romana Aequum Claudium* (Čitluk), Graz et Vienne 1921, 80–92.

⁴⁰ P. Selem, *Izidin trag*, Književni krug, Split 1997, 95.

⁴¹ D. Tudor, *Corpus monumentorum religionis equitum danuunorum* (CMRED), Leiden 1976.

⁴² D. Tudor, n. dj., 139.

⁴³ D. Tudor, n. dj., 140.

⁴⁴ M. Bulat, *Spomenici kulta Kabira iz Osijeka*, *Osječki zbornik* 22–23, Osijek 1997, 21–31.

⁴⁵ Obradena kod I. Iskra-Janopić, Rimske votivne pločice od olova u Jugoslaviji: prilog topologiji i rasprostiranju, *Opuscula archaeologica* 6, Zagreb 1966, 49–68.

⁴⁶ M. Bulat, n. dj., 28.

*Summary**Tin Turković**Iconographic interpretation the cult of Kabiri in Archeological museum of Split*

The article is an attempt of interpretation of two reliefs on a late antique sarcophagus exhibited in The Archaeological museum in Split. Through an iconographical analysis and examination of the proposed mythological and historical background, the author comes to conclusion that sarcophagus carries an extremely rare image of two Kabiri, complemented, possibly, by an image of Atis depicted on the opposite side of the sarcophagus. Identification of such an iconography is based on a certified iconography of Kabiri cult, which can be found on late antique coins all over the Roman empire, as well as in the mythological background of the same cult. Such an identification, if it is correct, would be unique in the context of Croatian art history, as well as in the whole context of exploration of this mysterious cult.